

ORTADOĞU
OKLADOĞU

ABDULLAH ÖCALAN
ABDULLAH ÖCALAN

Ortadoğu

Ortadoğu uygarlığı çözümlemelerine girerirken, öncelikle zihniyet yapısına bakmak gerekir. Üç tek tanrılı zihniyet yapısının doğuş ve kökleşmesi bölgenin temel gerçeklerindendir.

Abdullah ÖCALAN

Ortadoğu toplumu, toplumların kök hücresidir. Gücünü bu niteliğinden almaktadır. Kök hücre teorileri toplumlar için de geçerlidir. Kapitalist sistem Amerika kıta kültüründen Pasifik-Avustralya, oradan Hint, Çin ve Japon kültürüne; Afrika'dan Rusya-Güney Sibirya kültürlerine kadar yayılma yeteneği göstermiştir. Bir nevi kültürler ve uygarlıklar savaşını kazanmıştır. Fakat Ortadoğu'da 1800'lerden beri çok sayıda girişime rağmen sistemin fethi söz konusu değildir. Belki de dünya savaşlarından daha sorunlu geçen durumlar yaşanmaktadır. Asimetrik savaşları da aşan öğeler taşımaktadır. Zorlanmaların temel nedeni açık ki toplumsal dokudan kaynaklanmaktadır. Fransız Devriminin çözdiği krallık ve feodalizmle, Rus Devriminin çözdiği Çarlık ve feodalizm benzer olup, doku derinliği olmayan bir üst yapıyla uğraşmışlardır. Bu yapıları teşhis ve çözmeleri yine de büyük zorluklar içermiştir. Kaldı ki, bu devrimler üst yapıda cereyan edip azami kapitalist sistemle bütünleşmekten kurtulamamıştır. Ortadoğu toplumuna ve üst yapısına bu modeller dayatılarak sorunları çözmek şurada kalsın, daha da derinleştirmekle sonuçlanmıştır. Geriye uygarlıklar savaşının doğasını iyi anlamak gereği kalıyor. Daha doğrusu, Ortadoğu uygarlığını bu kadar direngen ve çözümsüz kılan nedir? Neden dünyanın bilinen ve müdahale edilen tüm uygarlıklarında sonuç alınıyor da, Ortadoğu uygarlığında benzer çözümler başarılı olamıyor?

Sorunun cevabı ana uygarlık gerçeğinde yatmaktadır. Ana çocuğa değil, çocuk anaya nasıl benzemek durumundaysa, bir nevi kendilerinden doğdukları ana uygarlığı da çocuk uygarlıklar kendilerine benzetemezler. Kendileri ana uygarlığa en azından bazı yönleriyle benzemek zorundadır. Yine kök hücre örneğine dönersek, ana hücreden türemiş tüm hücrelerin genetik yapılarını bulmak mümkündür. Ama türemiş hücrede ana hücrenin tüm genlerini bulmak mümkün değildir. Şüphesiz toplumsal olguyu, biyolojik olgularla aşırı kıyaslamak büyük hatalara yol açar. Ama yine de trendleri doğru anlamak açısından önemli kolaylıklar sağlarlar. Kapitalist sistem uygarlığının Ortadoğu uygarlığına daha derinlikli ve özgün yaklaşması gereği açıktır.

Ortadoğu uygarlığı çözümlemelerine girerirken, öncelikle zihniyet yapısına bakmak gerekir. Üç tek tanrılı zihniyet yapısının doğuş ve kökleşmesi bölgenin temel gerçeklerindendir. Din sosyolojisinin bu alanda çözmesi gereken birçok temel konu var. Yine bu çabanın edebiyat ve diğer sanat yaklaşımlarıyla somutlaştırılması gerekir. Bölgede hala etkili olan neolitik toplum

değerlerini ayırtırmadan zihniyet haritasını çizmek önemli bir eksiklik taşıyacaktı. Diğer yandan iktidarla bütünleşmiş kavim ve din olgularının alt birimleri olarak yoğun mezhep, kabile ve aile yapıları halen yaşanan bir gerçektir. Kapitalizmin yol açtığı zihniyet kalıpları bölgede adeta kırılmaya uğrayarak anlam bulurlar. Zihniyet kalıplarının kökenlerini tarihin başlangıcında, hatta öncesindeki çok tanrılık, mitolojik dünyada, özellikle de Sümer mitolojisiyle ilişkisi içinde ele almak, birbirine geçmiş zihniyet örgülerini daha iyi anlamamıza katkı sunacaktır.

Ortadoğu'daki iktidar yapılanmaları da dünyanın diğer alanlarından önemli farklılıklar gösterir. Savaş ve iktidar olguları da zihniyet örgülerinden az karmaşıklık göstermez. Bölgenin en eski kurumlarından olmalarına rağmen, savaş ve iktidarla toplumsal ve ekonomik yaşam arasında müthiş bir kopukluk, paradoks yerleşmiştir. Karşılıklı ilişkiler en incinden en kabasına kadar her demagojiye ve baskıya açıktır. Sosyoloji –sosyal bilim de- de çözümlenmiş olmaktan uzak bir olgu olarak, iktidar ve savaş dinsel, etnik, ekonomik, sınıfsal, siyasal bağlamı içinde adeta sırlanmış gibidir. En soyut tanrısal bir kavramdan en kaba bir cop darbesine indirgenmiş haliyle iktidar ve savaş çözümlemesi doğru yapılmadan, Ortadoğu'nun gerçekçi bir görünümünü elde etmek zordur.

Sosyal yapı kurumları ve özellikle aile olgusu en az iktidar kadar karmaşıklık taşır. Ortadoğu erkeği ve kadını özgün bir çözümlenmeyi gerektirecek bir karmaşıklık taşır. Genel sosyolojik kalıplarla yapılacak bir aile, kadın ve egemen erkek çözümlemesi önemli eksiklikler taşıyacaktı. Siyasal, ideolojik ve ahlaki gerçeklik en katı ve karanlık yanlarıyla erkek ve kadında yansıtılır. Aile kurumundaki çelişkiler devlet kurumundaki çelişkilerden az değildir. Aile sosyal bir kurum olmanın ötesinde anlamı olan adeta toplumların 'kara deliği' gibidir. Kadını mercek altına aldığımızda, belki de tüm insanlık dramını okumak mümkün olabilecektir.

Eğer toplumların tarihlerinde ve güncelliklerinde adeta birlikte yatıp-kalktıkları kavramları doğru tanımlayamazsak, yapılacak varsayımların aydınlatıcı değeri hayli düşük olacaktır. Örneğin bir 'Allah' kavramının sosyal bilim analizi yapılmadan hangi tarihsel dönemi ve toplumu tanımlayabiliriz? Avrupalılar ortaçağ feodalizminden çıkarken, zihniyet düzeyinde en çok teolojiyi, theodice'yi boşuna tartışmamışlardır. The'oyu, yani Allah'ı o denli tartışmışlardır ki, bundan bilim ve felsefenin ipuçlarını da yakalayabilmişlerdir. Theo'ya inanış, kutsallık da yoğun yaşanmıştır. Haklı olarak madem bu kadar inanıyor ve kutsuyoruz, o halde anlamını da bilmek en doğru yaklaşımdır diyebilmişlerdir. Dogmatizmi sarsabilecek düşünceyi tartışma ve yenilikler getirme cesaretini gösterirler. Ortaçağdan çıkışta düşünsel tartışmanın temelinde teoloji vardır. Ortada bilim ve felsefe adına var olan düşünceler de teolojiyle sıkıca bağlantılıdır. Önemli olan bu tartışmadan rasyonel felsefe ve bilim için gerekli bazı sonuçları çıkarmış olmalarıdır. İslam teologları ise tartışmadan sonuç çıkarma yerine, dogmayı kutsallaştırarak düşünceyi dondurmuşlardır. İmam Gazali daha 12. yüzyılın başlarında felsefeyi mahkûm ederek, içtihat kapısını da iyice daraltmaya yol açarak, Ortaçağın karanlıklarında kaybolmasına yol açmışlardır. Bugün bile bu yönlü bir tartışmaya cesaret edilmemektedir. Daha doğrusu bu yetenek gösterilememektedir.

Kaldı ki, Ortadoğu toplumlarında zihinsel derinlik mitolojik çağa uzanmaktadır. Mitolojinin en usta yaratıcıları olan Sümer rahip ve edebiyatçıların yapıtlarını üç tek tanrılı dinde geliştirilmiş versiyonlar olarak kullanmıştır. Hz. İbrahim'i tek tanrılı dinin –tevhid- kurucusu olarak biliriz. Hâlbuki kendisi Babil hanedan krallıklarının –Nemrut- içinde yetişmiştir. Halen anısı diri olan Urfa'da Nemrut'un yanında bir memur olan babasının bekçilik yaptığı Panteon'da –tanrı heykelleri topluluğu- etki-tepki sonucu bir zihniyet dönüşümü yaşadığı bilinmektedir. O halde Nemrut Panteonu'nu bilmeden İbrahim'in dinini nasıl anlayabiliriz? En değme ilahiyat profesörlerinin bu konudaki söylemi, "İbrahim baltayla putları kırmış. Nemrut kızmış, kim kırdı demiş; o da büyük put kırdı demiş. Nemrut, cansız put nasıl kırar demiş. O da tanrı değil mi demiş." Böylece sürüp gider. Masalımsı bir anlatımdan öte değeri yoktur bu söylemin. Nemrut Panteon'larının dayanakları olan Sümer mitolojisinin sosyolojik çözümlenmesi yapılmadan, Hz. İbrahim'in dinsel devrimciliğini tanımlayamayız. Onu tanımlayamadıkça, Hz. Musa'yı, Hz. İsa ve Hz. Muhammed dinsel devrimlerini de anlayamayız. Ortadoğu'da o kadar

üniversite ve ilahiyat fakültesi, imam-hatip okulları, tarikat ve diyanet kurumları olduğu halde, hiçbirisi sosyolojik bir ilahiyatçılık yapmaz. Yapsa sihir bozulur. Şapka düşer, kel görünür. Görülecektir ki, tek tanrı düşüncesinin temelinde iki olgu yatar. Doğadaki kuvvet birliğinin ifadesi olarak ve toplumda yükselen hiyerarşik şef ve kral olarak. Yani hâkim toplum anlayışı ve buna bağlı hâkim doğa anlayışının en yüce ifadesi geliştirile geliştirile, 99 sıfatlı Allah'a kadar ulaşılmıştır. Bu yönlü tartışma hiç yapılmadığı gibi, günümüzde Hizbullah –tanrı partisi- adıyla tanrı düpedüz siyasileştiği, hatta askerileştiği halde, halen gökte aranan bir varlık aldatmacası sürüp gider.

Peygamberlik kurumu da ilahiyatta dogmatik tarzda ele alınır. Toplumsal gelişmeyle bağı yokmuşçasına soyut bir anlatıma bürünür. Hâlbuki bir yandan şaman-şeyh geleneği, diğer yandan yükselen krallık otoritesine bağlı baş yürütmesi olarak vezirlik kurumu bu oluşumda etkilidir. Devletle hiyerarşi gelişmesi arasında yaşanan sorunlarda peygamberlik bir çözüm olarak neşet eder. Siyasetle ilgili bir gelişmedir. Hem kitlesel, hem eylemsel bir temeli vardır. Bilgelikle siyasal önderlik arası gelişmelerde de rol sahibidir. Önemli olan, kutsiyeti olsa bile toplumsal gerçeklikteki yerini araştırmaktır.

Böyle yapılsa gerçekten bazılarının tarihi kişilikleri daha iyi anlaşılabilir. Tarihin kendisi de aydınlanır. Dogmatik anlatım her iki yönü de karanlıkta bırakır. Benzer birçok teolojik kavram kutsiyet anlamında aynı karanlık hizmeti görür. Cehennem, cennet kavramları bu anlamda daha da çarpıcıdır. Kökenleri Sümer mitolojisine kadar gider. Sınıflı toplumun yükselişiyle bağı açıktır. Çalışan sınıfların düzeni çoğu durumda cehennemi -kelime olarak bugünkü Lübnan'da Hinom'un yeri; kötü, pis, leş deresi gibi yer- andırırken, artı-ürünü gasp edenlerin yaşam yeri ise giderek cennet misali olur. Bu örnekleri çoğaltmak yerine sosyal-bilim analizlerinde aydınlatmak önemlidir.

Ortadoğu düşüncesinde hala mitolojiyle din arasındaki ayırım bile tartışılmamıştır. Kaldı ki, mitolojinin kendisi de yorumlanmamaktadır. Söylencedir denilip bir tarafa bırakılıyor. Hâlbuki bu düşünce tarzı binlerce yıl halen yaşadığımız toplumların hafızasını işgal etti. Binlerce yıllık temel düşünce formu oldu. Toplumların maddi yaşamının sembolik ifadesinin şiirsel anlatımı olarak kendisinden sonraki tüm din ve edebiyat biçimlerini etkiledi. Kavramlarını mitolojiden almayan hiçbir din ve edebiyat yoktur. Mitolojiyi efsaneler uydurması olarak bir tarafa bırakmak, kendini en zengin bir kültür kaynağından mahrum bırakmaktadır. İnsanlığın çocukluk çağıının düşüncesi olarak mitolojiye anlamlı bir değer biçmeden, sağlıklı bir din ve edebiyat-sanat çözümlemesi yapılamaz. Mitolojiyi yadsımaya değil canlandırmaya ihtiyacımız vardır.

Ortadoğu ilmiye sınıfı kendini 12. 13. ve 14. yüzyıllarda tartışmaya kapattı. Dinden çıkmayla suçlayarak katı dogmatizmi topluma dayattı. Zaten iktidar geleneğinin de çok beslediği bu eğilim, sonuçta Ortadoğu uygarlığının tarihte ilk defa öncülüğü Batıya kaptırmasına yol açtı. 15. yüzyıl büyük ayrışma yüzyılıdır. Doğuyla Batı arasında gittikçe derinleşecek bu ayrımın temelinde teolojik yaklaşım farkı yatar. Aslında 9. 10. 11. Ve 12. yüzyıllarda felsefi düşünce büyük gelişme sağlamıştır. Batı sadece tercüme yaparak aktarım yapmaktadır. Düşünce üstünlüğü kesin Ortadoğu'dadır. Mutezile mezhebi rasyonaliteyi esas alarak dogmatizme savaş açmıştır. İbni Rüşt 12. yüzyılın en büyük filozofudur. Hallacı Mansur ve Sühreverdi gibi tasavvuf felsefesinin önde gelenleri düşüncelerini hayatları pahasına savunmuşlardı. Artan baskılar 12. yüzyılın sonlarında Ortadoğu'nun günümüze kadar süren rengini belli edecektir.

Hiyerarşi ve devlet kurumlaşması, çözülmesi en güç toplumsal olgulardır. Ortadoğu kültürüne nüfuz edebilmek, siyasi kültürün dilini çözmekle mümkündür. Hiyerarşi ve devletin yükselişiyle sınıflaşma, dinsel, hanedanlık, aile, aşiret ilişkileri arasında kurulan örgü, toplumsal sistemi adeta mekân ve zamanın dışına çıkarır. Mitolojik ve dini söylem, sınıf ve etnik söylemlerle olguların gerçek mahiyetini daha da alacalı kılar.

İlkel komünal toplumun neolitik evresine merkez teşkil etmiş bölge, bu dönem kültürünü en derin toplumsal hafıza olarak yaşar. Maddi olarak da neolitik yapılanmanın varlığı hala yaygındır. Köylülük düne kadar neolitik merkezler olmaktan öteye fazla farklılaşmış değildir. Köleci ve feodal toplum sistemleri de bölgenin köklü kültür değerleridir. Bu kültürel toplumun

üzerine eklenen Batı kültürü cila olmaktan öte anlam taşımaz. Dolayısıyla cilaya bakıp toplumsal çözümler yapmak hayli yanıltır.

Hiyerarşinin diğer adı ataerkilliğin sızmadığı toplumsal gözenek yok gibidir. Belki de binlerce yıl devlet kurumundan önce ataerkil gelenekler toplumu yönetti. Ataerkilliğin gücü belki de dünyanın hiçbir bölgesinde Ortadoğu kadar kuşatıcı, boğucu değildir. Halen yaşayan değerler olarak, kadın ve erkek kişiliği, etnik kültür, aile ve namus anlayışı üzerinde ataerkilliğin gücü çok belirgindir. Karşı kültürü geliştirmesi gereken şehirler, kırsalın, dolayısıyla ataerkilliğin derin izlerin taşırlar. Kırsal okyanus içinde adacık gibi kalırlar.

Devlet binlerce yıllık ataerkil kültür üzerinde yükselir. Oluşumunda sınıfsal öğelerden çok güçlenmiş ataerkil gruplar esas rol oynar. Bu gruplar içinde daha çok belirgin olan figür ihtiyar bilgedir. Kabilenin tecrübeli yaşlısı olarak bilge belki de en eski otoritedir. Muhtemelen bilge ananın rol oynadığı tarımsal devrimden sonra adım adım gelişen tecrübeli ihtiyar bilge, şaman-şeyh-peygamber olarak toplumsal statüsü giderek artmıştır. Toplumda sınıflaşma gelişip ataerkil kurumdaki devlete doğru bir gelişme olunca, bilge müttefikleriyle birlikte hanedanlığa ve ona dayalı olarak krallığa erişir.

Muhtemelen şamandan rahip, vurucu gençlerden de askeri müfreze oluşturup bir üst makama sıçrama yapar. Rahip yeni makamın ideolojik kurgusunu geliştirirken, askeri müfreze de gittikçe ordulaşır. Bu tip bir devletleşme modeli bölgede daha gerçekçidir. Önceden hazır bir köleler ordusu olduğuna dair veriler yoktur. Köleleşme ancak devlet kurumu güçlendikten sonra gelişmiştir. Mısır ve Sümer örneğinde uzun bir dönem önce rahip ve kabilelerin etkin gücünü görmekteyiz. Köleleştirme kolay olmamıştır; çok sert mücadelelerle iç içe yürütülmüştür. Toplum köleliğe alıştırmak belki de Ortadoğu kültüründe en çok izlenmesi ve çözümlenmesi gereken bir süreçtir. Sümer ve Mısır rahip ideolojisi olarak mitolojinin büyük önemi devletleştirmedeki rolünden ileri gelir. Tıpkı kapitalizmin milliyetçilik, liberalizm gibi ideolojiler uğruna yürüttüğü mücadele nasıl ki kapitalist devlet formunu ortaya çıkarmışsa, mitolojik söylemin gücü de ilkçağ kölelik formunu yaratmıştır. Eğer mitolojik söylemin toplum üzerindeki meşrulaştırıcı gücü olmasaydı, herhalde o müthiş tanrı-kral hanedanlıkları oluşamazdı. Oluşsa bile o denli köklü ve kalıcı olamazlardı.

Firavun ve Nemrut deyimleri Ortadoğu kültüründe tam da tanrı-kralları ifade eder. Tanrı-kral bir Ortadoğu yaratımıdır. Bir şahıs olmanın ötesinde bir kültür, bir kurumdur. Toplumun tüm üyelerinin tanrı-kral kişiliği karşısındaki yerleri erzak taşıyan karınca misalidir. Tanrı-kral ve öteleşen toplum arasındaki fark o denli abartılı ve tersyüz edilmiştir ki, sonunda iki soy belirmiştir: Ölümsüzler olarak tanrı-krallar ve ölümlüler olarak insanlar. Mitolojik kurnazlık veya yetkinlik devletleşen tabakayı insandan saymamaya özen göstermiştir. Kurum olarak devletin hâkimlerin yaşamı için arz ettiği süreklilik, sanırım bu 'ölümsüzler' sıfatının oluşumunda belirleyici rol oynamıştır. Tanrı fikrindeki 'ölümsüzlük' kavramının devlet kurumundaki süreklilikle bağı çok açıktır. Devletleşmeden önceki tanrılar için de ölüm düşünülmüştü. Neolitik dönem tanrılarında ve onu temsil ifadelerinde her yıl tanrı doğuş ve ölümleri için özel günler vardır. Yaygın söylence ve ritüellerle -ibadetler- kutlama ve yas törenleri düzenlenirdi. Ne zaman ki devlet kurumu süreklilik -şahıslar geçici, devlet kalıcı- kazandı, o zaman tanrılar da ölümsüz kılındı. Burada tanrı-kralların soy ve hanedanlarını ayrıcalıklı kılmanın rolü de önemlidir. İnsandan sayılmama ve ölümsüzlük olağanüstü bir büyüklük ve farklılık sağlar. Devletliler sınıfı böylece tanrılaşarak ölümsüz bir soy haline getirilince, öteki insanlara -diğer tüm toplum insanları- düşen de ona kulluk etmektir.

Bu kulluk daha sonraki Grek ve Roma köleliğinde görülen bağımlılık türünden oldukça farklıdır. Efendisine bağımlılıkla tanrıya bağımlılık arasındaki fark gibi. Tanrısal bağımlılıkta güçlü bir inanç ve ibadet bütünlüğü vardır. Rahip geleneğinde tanrı-kral olarak devlet bağımlılığı o kadar büyük bir deha ile işlenmiştir ki, köleler-kullar ordusu karıncalaşarak yük taşıyacak denli küçültülmüş ve hizmetçi kılınmıştır. Sümer mitolojisinde insan, tanrılarının dışkısından veya bir adım daha ileride topraktan (çamur) yaratılmış gibi gösterilir. Tanrılarının en aşağı tarzda insan yaratması inceleyerek günümüze kadar gelir. Kadın tanrıdan yaratılamayacak kadar

unutulmuştur. Ona biçilen paye erkeğin kaburga kemiğinden yaratılmış olmasıdır. Bu anlatımlar devlet tabakasının ilk doğuşundaki büyük ideolojik düzeni göstermesi bakımından önemlidir. İnsanların bölünmesi o denli işlenmiştir ki, nesiller boyu toplumun ezici çoğunluğu devlet tabakasının tanrısallığını sadece onaylamıyor, ibadet ediyor ve en ağırından çalışmayı bir tanrı emri olarak algılıyor. İdeolojik derinlik bu kadar gelişmiş oluyor. Aslında temeli zorbalık ve yalan olan bir kurumsal özellik, en yüce tapınılan ve uğruna her tür çaba gösterilen bir metafizik, soyut fetiş -tapınılan şey- haline getiriliyor.

Ortadoğu kaynaklı uygarlıksal çıkışın bu temel özellikleri dalga dalga tüm dünyaya yayılıyor. Özellikle bölge kültürünün çok zengin ve değerli olan neolitik özelliklerini bastırarak, en gerici düşünce ve inançlara zemin olabilecek bir mitolojik yaratımı da aynı kanallardan başta bölge toplumu olmak üzere gelişmiş toplumların büyük bir kısmına yayıyor. Bu öylesine güçlü bir etkidir ki, idealist felsefenin en büyük son temsilcisi Hegel'de “ Devlet, tanrının cisimleşmiş halidir” dedirtecek türde devam ediyor. Halen devletin ebediliği, yüceliği, kutsallığı hakkındaki güncel söylem kaynağını bu en eski kulluk sisteminden almaktadır.

Tanrısallığın, gelişen toplumsal kimlik ve iradenin kolektif soyut ifadesi olduğunu hiç akıldan çıkarmadan, ilahiyatla toplum ve siyaset arasındaki ilişkiyi daha iyi kavrayabiliriz. Ortaçağdaki Ortadoğu devleti orta sınıfı da kapsamına alırken, despotik karakterinde ciddi bir değişim gözlenmemektedir. Kralın yeni unvanı sultanlık, iktidarın şahısla temsildir. Sultanı tanrıdan başka bağlayan bir irade yoktur. Tanrı emirlerini yorumlayan ilmiye sınıfı, kapıkulunun bir kategorisidir. Kendileri sultanın iradesinden başka bir şeyi temsil etmemektedir. Devlet üst toplumu kendini anlayış ve ahlak olarak topluma ezici bir biçimde egemen kılmıştır. Kent üzerinde varlığını daha güçlü yaşatan devlet kırsal alanda da yaygınlaşmıştır. Hem İslamlık hem Hristiyanlıkta Ortaçağ devleti en güçlü dönemini yaşamıştır. İlk çağ köleliğinin yozlaşmış en son biçimleri olan Sasani ve Bizans İmparatorluğunda, M.S 6. ve 7. yüzyıllarda feodalizme doğru bir geçiş süreci yaşanmıştır. İslam devleti belki de feodalizme en radikal ve sert haliyle çıkış yapan devletlerin başında gelmektedir. Ortadoğu kültürünün yeni bir aşaması olarak da değerlendirilebilir. En güçlü temsil dönemlerini Emevi, Abbasi ve Selçuklu Türklerinde bulan Arap-İslam devleti, Moğolların doğudan, Haçlıların batıdan saldırısıyla önemli oranda gücünü yitirmiştir. Eyyubi Hanedanlığının 1250'lerde dağılmasıyla duraklama dönemine girilmiştir. Osmanlıları yarı-Bizans yarı- İslam devleti olarak görmek daha gerçekçidir. İki devletin de feodal özellikleri Osmanlıda bütünleştirilmiştir. Despotizmin en katı biçimini uygulayan her iki devlet, feodal toplumun çöküşünü durdurmak için büyük çaba harcamakla birlikte, daha taze bir güç olan Osmanlılar geniş uzlaşmalarla ömürlerini en çok uzatan son Ortadoğu devleti olarak tamamlamıştır.

Ortadoğu uygarlığında devleti tanımlamaya çalışırken hedefimiz bugüne ışık tutmaktır. Batı uygarlığında devletin varoluşu köken olarak Ortadoğu'ya bağlı olmasına karşın süreç içinde kendini ayırtmıştır. Atina ve Sparta dönemindeki devletle başlayan bu ayrışma, Helenizm'le Roma'ya taşınmıştır. Tanrı-krallık iddiası hayli zayıflamış olarak devam etmiştir. Konstantin'in Hristiyanlığı kabulü ile ayrışma tamamlanmıştır. Tanrının bin yıllık devleti iddiası eski bir Ortadoğu mahşer söylencesinin devamıdır. Ortadoğu formuna göre daha dünyevidir. Devlet kutsallığı derinleştirilememiştir. Devlete karşı kavimler gücünün ezici darbeleri altında Roma İmparatorluğu çökerken, var olan saygınlığını daha da yitirmiştir. Devleti daha az tanımış Cermen boyları, devletin dünyevi yüzünün açığa çıkmasında önemli roller oynamıştır. Roma İmparatorluğundan devrildikleri devleti, Ortaçağda her ne kadar kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu adı altında canlandırmak istemişlerse de, kent devletçikleri ve monarşik krallıklar tanrısız zırhlarından iyice boşalmışlardır. Devletin niteliği daha çok kavranmaya başladıkça halkların ve ulusların demokratik ve ulusal nitelik taşıyan siyasi oluşumları devreye girmiştir. İngiliz, Amerika ve Fransız Devrimleri devletin laik niteliğini egemen kılmada daha da ileri gitmişlerdir. Anayasalarla sınırlama artık despotik devleti tarihe gömmüştür.

Ortadoğu da ise devlet geleneğinde bu tür değişimler yaşanmadığı gibi, daha da tutuculaşma ve gerileme sürecine girmiştir. Osmanlı ve İran devletinin tüm yaptıkları, yükselen

Batı devletleri karşısında son savunmalarla varlıklarını biraz daha sürdürmektir. Ortadoğu devleti dağılırken, Batı devletinin sömürgeciliği ise tam yerleşmekten uzaktır. 19. ve 20. yüzyıl Ortadoğu için kriz dönemini ifade eder. Yarı ve yeni sömürgecilik olarak nitelendirilebilecek bu yüzyıllardaki siyasi oluşumların dünyanın diğer alanlarından farklı bazı yanları vardır. Kısa tarihsel tanımlama bu farkları açığa vurmaktadır. Özellikle toplumla devlet arasındaki ilişkinin değişime karşı son derece dirençli olması, krizden kısa süreli çıkışlara imkân vermemektedir. Ne kapitalist devletin formlarını hızla özümseyecek koşullar vardır, ne de kendi geleneğinin hızla dağılması söz konusudur. Toplumsal gelenek her iki tür gelişmeye de yanıt verebilecek yaratıcı dinamikleri taşımamaktadır. Daha doğrusu geleneğin gücü toplumsal tabanda ta neolitik dönemden beri adeta yere çakılmış olduğundan kolayca kendine gelememektedir. İşbirlikçiliği aşmayan üst tabaka girişimleri ise topluma mal edilmek, onu çözmekten çok uzaktır. Batı tarzı gelişme yoluna girmek için ne Amerika türü, ne Pasifik Japonya türü gerçekleştirilebilir.

Burada engel sadece İslami kalıplar değildir. Bir bütün olarak uygarlık değerleri dirençlidir. Neolitik toplum değerlerinden tutalım, Sümer Mısır kölelik değerlerine, İslami değerlerden tutalım çok zengin etnik değerlere kadar bir karmaşa hüküm sürmektedir. Ortadoğu uygarlığı dönüşüm için kolay yabancı aşı kabul etmez; biraz da yaşlanmış bir ağacın aşı kaldıramaması gibi. Yeni için ya eski ağacı tümüyle devireceksin, ya da bir aşı türü bulacaksın. Her ikisi de olmuyor. İlk aşı denemesini 1900'lerde Jöntürk ve Kemalist Türkiye yapmak istedi. Tıpkı reel sosyalizmin tutmaması gibi. Batı aşısının iyice milliyetçilik sosuna bandırılmış hali de seksen yıl geçmiş olmasına rağmen tutmuş olmaktan uzaktır. İran, Afganistan şahlıkları modernist çehre takınınca hızla yıkılmaktan kurtulamamıştır. Arap milliyetçiliği ise can çekmektedir. Irak'ta yaşadığı durum, cenazesinin bile kaldırılmasının ne kadar güç olduğunu kanıtlamaktadır. Siyonist İsrail milliyetçiliği de benzer bir konumda olup İsrail- Filistin sorununu tam bir vahşete dönüştürmüştür. Radikal ve yeniden İslam'a sarılış ise, kapitalizmin en büyük küresel hamlesine karşı umutsuzluğun doğurduğu intihar eğilim ve çırpınışlarından başka bir anlama gelememektedir. Farklı bir gücü ve çözümü ortaya çıkarması söz konusu olamamaktadır.

Ana kavramlarda kısa bir tarih özeti bile Ortadoğu sorunlarının temelinde devlet olgusunun yattığını göstermektedir. Batı uygarlığı Ortadoğu kökenli devlet muammasını çözmek için büyük mücadeleler verdi. Rönesans bir yanı ile devlet üzerindeki ideolojik örtüyü kaldırdı. Zihniyet devrimi ile mitolojik ve dini zırhları paramparça etti. Gerçeğin daha çıplak görülmesini sağladı. Reformasyon aynı devletin kilisece savunulan tanrı-devlet ideolojisi ve bürokrasisinin dokunulmazlık ve bütünlüğünü parçaladı. Toplum üzerindeki korku saltanatını kaldırdı. Herkesin kendi inanç tarzını özgürce tanımlayabileceğine yol açtı. Ortadoğu da ise tersine Mutezile ve benzeri anlayışlar saf dışı edildi. Dinsel saltanatın yıkılması düşünce ve inanç hürriyetini hızlandırdı. Aydınlanma süreci gelişmeleri boyutlandırarak kitlelere taşıdı. Objektif olarak her üç eğilim devlet etrafındaki dokunulmazlık zırhlarını parçalarken, toplumun demokratik gücünün önünü açtı. İngiliz, Amerikan ve Fransız devrimleri klasik devleti parçalayıp hem ideolojik, hem bürokratik yenilenmesine yol açtı. Anayasa ve insan hakları ile sınırlarını daraltıp toplumsal güçlerin inisiyatifini hızlandırdı. Böylece 19. ve 20. yüzyıldaki büyük uygarlıksal gelişmeler yaşandı.

Ortadoğu da ise süreç bu yüzyıllarda tersine işledi. Baştan beri devletin 'toplumun' genel güvenlik ve kamusal yarar gereksinmesini kötüye kullanıp gaspçı bir savaşı-iktidar kliği olarak kendilerini örgütleyen güçler, korkunç bir çabayla kendilerini tümüyle egemen kıldılar. Tümüyle despotikleşen devlet toplumun sırtına bir kene gibi yapıştı. 15. yüzyıl sonrası bu sürecin trajik öyküsüdür. Batı Magna Charta'dan modern anayasalara doğru tırmanırken, Ortadoğu ve tüm Doğu despotizmin envai türlerini geliştirdi. "Osmanlıda oyun çoktur" halkçı özdeyiş bu dönemden kalmadır. "Bu dünyada en büyük saadet, devletin uzağında yaşamaktır" deyişi de bu gerçeği yansıtır. Ortadoğu toplumu, Ortadoğu devletinin elinde kısıkvrak bağlanmış bir av nesnesi gibidir. En ufak bir tüylenme işareti yolunmasını da beraberinde getirir. Devletin değil yasal anayasal sınırlanması, dinozorlaşması gelişir.

İçte topluma, dışta Batıya karşı daha da büzülecek tutuculaşan Ortadoğu devletinin 20. yüzyıldaki milliyetçi kılıfı kendini örtmesi problemlerin daha da ağırlaşmasına yol açtı. Milliyetçilikle sınırlı bazı reformlarla küçük bir azınlık devlet desteği ile modernleşirken, toplumdaki taassup, gerilik adeta mekân ve zaman dışı en hastalıklı, alık, uçuk bir zihniyet yarattı. Geleneksellik tüm kutsallığını yitirirken, çağdaşlık ancak devlet etrafında objektif ajan bir tabakayı oluşturdu. Ortadoğu devleti tümüyle çözülmedi. Karakterinden beklenen ajanlık kurumuna yanıt verdi. Batı bunu kısa vadeli çıkarları için yeterli gördüğünden yıkılmasını istemedi. Bıraksa kendi halinde yıkılacak olan Osmanlı ve İran monarşilerini, özel dengelerle iki yüzyıl boyunca ayakta tuttu. Batıda egemen hale gelen kapitalist sistemin dünya çapında geliştirdiği 'komprador kapitalizmi' de bu ajanlaşmanın ekonomik temeli için idealdi. Fakat toplumun hiçbir problemi değil çözümlenmek, görülmek bile istenmedi. Adeta tanrı-kral devletin çağdaş bir versiyonu yaşandı. Batıdan alınan askeri teknik güç Ortadoğu devleti için bir can simidiydi. Onunla kendini toplumuna karşı rahatlıkla ayakta tutabilirdi. Efendileri de arkasında oldukça savaşçı-iktidar kliniğinin ömrünü uzatması zor değildi. Kapitalist sistemin yedek araçları olan reel sosyalizm, sosyal-demokrasi ve ulusal kurtuluş mezhepleri ile cilalandıkça, kendini daha da sağlama alınmış sayabilirdi. Sözde reform olarak değerlendirilen bu süreç, 1990'larda reel sosyalizmin çözülüşüyle hızlanan kapitalist-emperyalist küreselcilğin genel kriz-kaosu karşısında tel tel dökülmeye başlandı. ABD önderliğindeki kaos imparatorluğu bu yapılarla yürüyemez. Sistemin mantığına terstir. Sistem kâr ve güvenliği esas alırken, Ortadoğu devleti yeni durumda her iki işlevi de adeta dinamitleme sürecine soktu. Ortadoğu devleti demek güvensizlik ve boş masrafçılıktır. Halk yığınlarından kopması, güvensizlik ve masrafçılığı katlanılamaz boyutlara taşıdı. Üstten küresel kapitalizmin, alttan neolitikten beri biriken sorunlarla boğuşan halkların talepleri karşısında despotizmin bu yamalı bohça ve cilalanmış biçimiyle yanıt oluşturabilmek çok zordur.

En az devlet sorunu kadar ağırlaşan bir sorun da aile ve kadın etrafından şekillenen toplumsal zihniyet ve davranışlardır. Üstte devlet alta aile, cennet ve cehennem ikilemi gibi bir diyalektik bütünlük oluştururlar. Devlet, mikro modelini ailede gerçekleştiren, büyüyen aile talepleri de makro modelini devlet olarak tasarımırlar. Her aile ideal çözümünü devletleşmede bulur. Devlet despotunun ailedeki yansıması 'küçük despot' olarak 'aile reisi' erkektir. Büyük devlet despotu ne kadar etkili, yetkili, keyfi tutumlarla âleme nizam vermeye çalışırken, küçük reis de birkaç kadın ve çocuk üzerinde aynı mutlak nizamıyat işleriyle uğraşır.

Ortadoğu uygarlığında aileyi devletin mikro modeli olarak çözmeden yetkin bir toplumsal çözümlemeyi yapmak çok eksik bırakır. Günümüz Ortadoğu toplumunda kadın sorunu en az devlet sorunu kadar ağırlaşmışsa, bunun altında yine devletin tarihi kadar uzun ve karmaşık bir kadın kölelik tarihi yatar. Kadın-aile-erkek Bermuda üçgenini haritada iyi göstermeden, yanından geçen her toplumsal çözüm gemisini batırması işten bile değildir. Bermuda üçgeni toplumsal okyanusta Ortadoğu'daki mikro devlet olarak ailedir. Hiyerarşi ve devlet yükselirken, kendi izdüşümelerini de mutlaka aile kurumunda yansıtmadan edemezler. Ailede yankı bulamayan bir hiyerarşi ve devlet, yaşama şansını güçlü kılamaz ve sürdüremez. Ortadoğu uygarlığında bu diyalektik ikilem özenle dokunur ve hiç ihmal edilemez.

Ortadoğu en güçlü tanrıça kültü kadar en derin kadın köleliğinin yaşandığı, uygarlığa tanıdık bölgedir. Üçüncü büyük cinsel kırılmayı sağlayarak, kadın lehine büyük bir yürüyüşe de tarihine yaraşır biçimde yer vermek durumundadır. Büyük düşüşlerin kalkışı da büyük olur. Bu temelde adeta yeni bir tanrıça dininin müminleri gibi yaklaşırsak, hak edilmiş kutsal analığa ve aşk kadınlığına ulaşabiliriz.

Ortadoğu sorunsallığında tanımlanması gereken bazı temel olgular daha vardır. Etnisite, ulus, vatan, şiddet, sınıf, mülkiyet ve ekonomi vb. olgular kavramsal düzeyde tanımlanmış olmaktan uzaktır. Olguların tanımlanma düzeyleri olarak kavramlaştırma hala şovenist ideolojik zırhlarından arınarak yapılamamaktadır. Ortadoğu kültüründe bu olguların gerçek değeri bilimsel olarak ortaya konulmamaktadır. Ya dinsel ideolojinin, ya da şovenist milliyetçiliğin gözlükleriyle bakılmakta, kendilerine göre çözümsüzlük yüklü sonuçlar çıkarmaktadır.

Etnisite, Ortadoğu'da halen ağırlığını eskisi kadar olmasa da koruyan bir gerçekliktir. Kırsal alanda daha güçlüdür. Kentlerde yerini tarikat vb. cemaatlere bırakmaktadır. Tam yurttaşlık ve demokrasi yaşanmadığından, herkesin hemen bir etnisite ve cemaat aidiyeti vardır. Devletler aileler kadar etnisitenin diğer varlıklarını da gözetirler. Aşiretlerin gücünü hesaba katmadan politikanın başarılı olması zordur. Ne sınıflaşma, ne de uluslaşma içinde tam erimediğinden toplumsal kargaşayı artırmaktadır. Fakat tarihsel direniş ögesi olarak soy kültürünü taşımaları açısından önemlidir. Kuru bir retçilik gerçekçi ve yararlı değildir. Etnik bağlara özen göstermek ve doğru çözümleme gereğini etnisiteyi temel alan mikro milliyetçi ve dar politikacılığa düşme eğilimlerinden ayırmak önemlidir. İlki ne kadar doğru sonuçlara götürürse, ikinci o denli yanlış sonuçlara götürebilir.

Ulus ve ulusçuluk, Ortadoğu toplumunda çözümünden çok sorun yanı ağır basan kavramlardır. Kapitalizmin doğuş aşaması olan merkantilizm –ticari kapitalizm- döneminde ulusal pazar ihtiyacı, eski dil sınırlarından önce ulus, sonra ulusçuluk türetilerek çözümlenmek istendi. Ulusun ümmet -bir dine bağlı topluluk- anlayışının dil sınırlarına çekilmiş anlamını ifade eder. Özünde sosyolojik olmaktan çok politik bir kavramdır. Politik amaçlı yaklaşılr. Daha sağlam sınırlar altında devlet olma talebini karşılar. Devletler için ulus, etnik temelinden ziyade politik temelinden ötürü önemlidir. Saf ulus arayışında bile politik gerekçeler belirleyicidir. Tabii bu politikanın altında da pazar sorunu belirleyicidir. Pazar ve politika ulusun rahmidir. Sosyolojik olarak değeri etnisite kadar güçlü değildir. Etnisite en güçlü sosyolojik olgularından biridir. Kavim olarak etnisite ulus gibidir. Kavmin ulustan farkı, pazar ve politik değerinin henüz gelişmemiş olmasına dayanır. Ortadoğu'da ulustan ziyade ulusçuluğa daha çok sarılınr. Ulusçuluk ya da milliyetçilik zayıflayan dini bağların yerini tutmaktadır. Bir nevi seküler-dünyevi-dindir. Devletin en temel meşruiyet aracıdır. Dine ve milliyetçiliğe dayanmadan devleti yürütmek zordur. Din zaten devletin genidir. Milliyetçilik de onun modern biçimidir.

Ulus ve ulusçuluğun günümüz açısından toplumsal çözüm değeri yoktur. Bilakis sorunları ulus ve milliyetçi örtü altında gizleyerek çözümlerini zorlaştırır. Geçmiş yüz yılı bile bulmayan bu olgu ve kavramları da gerçekliği içinde tanımlamak, değerlendirmek önemlidir. Salt ulusçuluğa ve ulusa dayalı politik ve ideolojik yaklaşımlar birçok yanlışlığa götürebilir. Şovenizme varan ulusçulukların 19.-20. yüzyıl savaşlarında oynadıkları roller açıktır. Ortadoğu'da, yine genelde tüm milliyetçiliklerin, özelde Arap-İsrail milliyetçiliğinin politikada kullanılmasının ne tür çıkmazlara, kanlı eylemlere ve büyük acılara götürdüğü gözler önündedir. Politikada ve ideolojik faaliyetlerde milliyetçiliği hiç kullanmamak, ulus olgusunu ise toplumsal çözümlere katkı sunduğu oranda baz almak önemlidir. Aksi halde Avrupa'da olduğu gibi Ortadoğu'da da temeli zaten güçlü olan ideolojik şartlandırmalardan ötürü kaosu derinleştirmekten öteye sonuç vermeyecektir.

Ortadoğu'yu bir bütün olarak aldığımızda, Avrupa tarzı sınırlara bölmek büyük zorluklar ortaya çıkarır. Bütünlük ve özgünlükler oldukça oturmuştur. Ekonomik, sosyal bağlar nereye, hangi memleket denileceğini belirlemiştir. Zoraki siyasi bölmeler, tarihen yaratılmış değerler kadar güçlü değildir. Birinci dünya savaşı sonunda çizilen siyasi sınırlar vatan kavramının çarpıtılmasına, daha doğrusu gerçek vatan sorunlarının doğmasına yol açmıştır. Ortadoğu'nun bütünlüklü siyasi gerçekliği bugünkü siyasi haritayı gerçekçi kılmıyor. Siyaset dinamiği daha değişik coğrafya alanlarının bütünlüğünü gerektiriyor. Mevcut durum uluslararası çatışmayı gerektiriyor, milliyetçiliği kışkırtıyor. Örneğin Filistin-İsrail ve Irak Kürdistan'ı. Ortadoğu imparatorluk geleneği daha çok federalizme yakındır. İlk imparatorluklardan son Osmanlı imparatorluğuna kadar bölgedeki idari, siyasi ve ekonomik yapılanma federatiftir. Geniş özerk bölgelere dayalı bir federasyon günümüz ABD'sine benziyor. Ortadoğu'nun vatan konusundaki temel sorunu geleneksel federal konuma gelmemek ve gereksiz birçok ulus-devlet arasında gerçekçi olmayan parçalamadan ileri gelmektedir. Bu konum aşılmadan daha gerçekçi vatan ve vatandaşlık anlayışına ulaşmak zordur.

Ortadoğu uygarlığı, sınıflaşmayı en eski yaşayan niteliğinden ötürü, mülkiyeti de en eskiden tanıyan toplumu temsil eder. Devletleşme kendi etrafında hem kolektif hem özel niteliği

iç içe yaşayan bir mülkiyeti tesis etmekle birlikte oluşmuştur. Yani önce özel mülkiyet sahipleri, sonra devleti ele geçiş modeli değil, devletleşmeyle iç içe bir kolektif-özel mülkiyet düzeni oluşmuştur. Üst tabaka ne kadar devletleşmişse, o kadar mülkiyete sahip olmuştur. Devlet demek, hâkim olduğu sınırları kendisine mülk olarak ilan etmektir. Devletin kendisi en büyük mülkiyet ortaklığıdır. Özel mülkiyet birimidir. Daha altta ve orta kesimlerde sınırlı bir özel mülkiyet varlığına izin gösterilir. O da sık sık müsadere edilmekten kurtulmaz. Bu açıdan özel mülkiyet fazla gelişmez. Devlet dışındaki özel mülkiyetin fazla güvencesi yoktur. Bu durum Batıda olduğu gibi neden özel mülkiyetin gelişmediğini de izah eder. Devletin oluşum tarzı mülkiyetleşmenin nasıldan da belirleyen temel etkidir.

Toplumun en derinliklerinde kolektif mülkiyet ise daha çok aile, kabile, mezhep vb. cemaat topluluklarında yaşanmaya devam etmiştir. Bu kolektif mülkiyet olgusuyla devletteki kolektif-özel mülkiyet olgusunu karıştırmamak büyük önem taşır. En gerici, asalak ve yaratıcılıktan uzak mülkiyet türü devletteki mülkiyettir. Ortadoğu'daki ekonomik geriliğin en önemli bir etkeni olarak devlet mülkiyetindeki aşırılıkta görmek gerekir. Adeta toplumsal bir ur gibi büyüyen devlet ve devlet mülkiyet düzeni topluma nefes aldırılmaz. Zaten mülkiyet ve devletin anlamı çoğunlukla özdeştir. Mülk-melik-malikiyetin iç içeliği bu olguyu gösterir. Daha da kategorik genelleme yaparsak, tanrı=her şeyin sahibi, Tanrı-kral devleti=her şeyin sahibi tanrı-kral, tanrı-kral=devlet kurumu, devlet kurumu=her şeyin sahibi devlet. Devlet ve mülkiyet arasındaki bu ilişki optimal düzeyde çözülmedikçe, toplumsal gelişme çok zor olur. Sağlıklı birey ve toplum ilişkisini kökünden köstekleyen devlet ve el koyduğu tasarruflar bütünü olarak mülkiyettir.

Ortadoğu uygarlığındaki zihniyet gelişiminin yol açtığı ekonomik çağlar belirgindir. Buna karşın zihniyette meydana gelen olgular dünyasından kopma, metafizikte gittikçe fizikten kopma, ucu belli olmayan tasarımlar, hayaller dünyasına dalma, ekonomik olarak verimliliği düşüren en temel etkidir. Ortadoğu metafiziği, -mitolojik, dinsel ve felsefi- olgular dünyasından kopup ne kadar soyut kavramlarla uğraşmışsa, o denli ekonomik gerilemeye yol açmıştır. İlahiyattaki yoğunlaşma, özellikle doğal dünyanın doğru tanımına götürmeyen felsefeye düşmanlık eğilimi, felsefi ve bilimsel düşünceyi geliştirmeme, ekonomide de daha derinliğine bir çözümsüzlüğe, gelişmemeye, binlerce yıl öncesinin neolitik yöntemlerinde saplanıp kalmaya yol açmıştır. Rönesans, reformasyon ve aydınlanma türü zihinsel bir gelişme Ortadoğu'da yaşanmadıkça, kalıcı, kurumsal bir ekonomik gelişme yaşanamaz. İster devlet eliyle ister özel bireyler yoluyla kalkınmacılığın tutturulamaması, kitlelerin muazzam sefalet ve işsizliğinin temelindeki bu gerçeklikte yatar. Kaynaklar açısından çok zengin olan bölge, köklü zihniyet devrimini yaşamadan ekonomi devrimini başaramaz. Dolayısıyla işsizlik, yoksulluk gibi muazzam sorunların üstesinden gelinemez. Ortadoğu'da ekonomik çözümün merkezine zihniyet ve demokrasi devrimini almadan bir çözüm aramak sonuç vermeyecektir. Ortaya çıkacak gelişmeler pansuman rolünü oynamaktan öteye gitmeyecektir. Ekonomi ile zihniyet ve demokrasi arasındaki diyalektik ilişkiyi esas almak, kalıcı çözümlere bu temelde gitmek en doğru yöntemdir.

Bazı kavramlara açıklık getirirken, devlet ve dinle bağlantılı hanedan ve tarikat olgularını da aydınlatmak önem taşır. Ortadoğu uygarlığında hanedan ve tarikatların rolünü aydınlatmadan tamamlayıcı bir tanımlamayı yapmak eksiklik taşıyacaktır.

Hanedanlık, aile ve devlet içinde yükselen, içeriğinde etnik ve mitolojik dinsel öğeler bulunan çarpıcı bir olgudur. Aile ve devletlerin yükseliş ve çöküşlerinde her zaman bir hanedanlık önemli rol oynamıştır. Hanedansız devlet düşünmek nadirdir. Günümüzde bile bu kural büyük ölçüde geçerlidir. Neden olarak ataerkil aile yapısının gücünü göstermek mümkündür. Ataerkillik devletin genidir. Dolayısıyla en güçlü ataerkil aile hanedan devletine yükselebilir. Hanedanın kendisi devlet olur. Hanedanlık öyle bir kurumdur ki, binlerce yıl ötesine götürülebilir. Devlette ve toplumda çok kalın izleri vardır. Hakim sınıf, etnik grup ve dinsel inancın adeta bileşkesidir. Bir diğer avantajı sülale yoluyla uzun zamanları etkilemesidir. Yine hanedanlar arası evlilikler yoluyla mekânsal yayılım içinde elverişlidir. Bu nitelikler neden devletin öncelikle hanedanlar içinde kurulduğunu da açıklıyor. Toplumsal gelişmede olduğu kadar, devletsel gelişmede de güçlü bir odak oluşturmaları, hanedanlık kurumunu göz ardı etmemeyi gerektirir. Ortadoğu uygarlığı bir

anlamda hanedanlar üzerinde taşınır. Özellikle devlet hanedanları tarihte en çok iz bırakan örneklerdir. Batı uygarlığında daha çok devlet dışı hanedanlar ağırlık taşıırken, Doğuda devletle bağlantılı hanedanların parlaklığı söz konusudur. Hanedanlık aynı zamanda bir okuldur. Toplumsal modeldir. Önemli gelişmeler hanedan okul veya modelinde yaşandıktan sonra topluma taşınır. Etnik gruplar, uluslar bile sık sık hanedan adları ile tanınır. Başat rol oynamaları az görülen olaylar değildir. En güçlü etnisiteler ve uluslar, içlerinden çıkardıkları hanedanlıkların gücüyle ve adıyla anılırlar. Emeviler, Abbasiler, Eyyubiler, Selçuklular ve Osmanlılar, Barmekiler aynı zamanda Arap, Türk, Kürt ve Fars ulusu demektir.

Günümüzde zihniyet ve maddi ortamda halen varlığını sürdüren hanedan gerçekliğine, ne inkârcı ne çok yüceltici yaklaşmak gerekir. Toplumsal bir olgu olarak yaklaşım gösterip normal demokratik toplumsal zemine çekmek en gerçekçi yoldur. Hanedanlık sevdasına düşmemek kadar, toplumsal bir realite olduğunu bilerek çözümleyici yaklaşmak önemlidir. Aksi halde ciddi siyasi ve toplumsal sorunlara yol açabilir, krizleri derinleştirebilir. En son Irak'taki Saddam hanedanlık hastalığının nasıl korkunç trajedilere yol açtığını gösterirsek, konunun önemi daha iyi anlaşılır.

Tarikatçılık da hanedanlık gibi olup, daha çok dinsel-mezhepsel alanda yaşanır. Dinin genel ilkelerinin somut yerel ve zamansal dönemlerine uygulanmasına dayanırlar. Dinin genel örgütlenmesinin zayıflığı tarikat örgütlenmesi ile giderilir. Dinler daha çok tarikat ve mezheplerle somut örgütsel güç haline gelirler. Dinin olduğu her yerde mezhep ve tarikatların da olması doğaldır. Tarikat, dinin daha yoğun ve örgütlü yaşanması olayıdır. Böyle olunca, tarikat başı ve örgütleyicilerin kişilikleri önemli rol oynar. Nerede bir boşluk varsa orada bir tarikat türer. Özellikle devletin tatmin etmediği kitleler tarikat tipi örgütlere koşarlar. Ailenin dar, devletin de ulaşılmaz olduğu koşullarda, arada daha güçlü sosyal örgütlenmeler yoksa tarikat örgütlenmesi güçlü bir olasılıktır. Mezhep örgütlenmesi tarikatın daha geniş ve gelenekselleşmiş halidir. Devletten korunmak ve ailelerin dar sınırlarını aşmak için yarı-gizli olma gereğini duyan birçok tarikat vardır. Bazıları devlet güdümlü olurken, bazıları şiddetle karşı çıkarlar. Ortadoğu adeta tarikatlar toplumdur. Etnisitenin özellikle şehirlerde tam yanıt olamadığı, ailelerin dar kaldığı, diğer yandan devletin tek başına kendini her şey sandığı tarihi dönemlerde devreye giren tarikatlar önemli roller oynamışlardır. Ortaçağda Bâtıniler, gizlenmiş denen tarikatlar aslında yoksulların sınıf partileridir. En meşhurlarından Hasan Sabah'ın Batini tarikatı -1100-1250-hâkim hanedan ve mezhep olan Selçuki sultan ve vezirlerine kan kusturmuştur. Hariciler, Fatimiler, Aleviler, benzer geleneği temsil ederler. Tarikatlar ve benzeri cemaatler Ortadoğu toplumunun bir nevi sivil toplum kuruluşlarıdır.

Tarikat olgusu sosyal bir boşluktan kaynaklandığı için objektif değerlendirmeyi gerektirir. Yarı sosyal ve siyasi kuruluşlar olduklarından hem iktidar, hem muhalefet açısından rolleri önemlidir. Bilimsel gelişmenin sınırlı olduğu, demokrasi anlayışının gelişmediği dönem ve yerlerde bu tip örgütlenmeler kaçınılmazdır. Bunları aşmanın yolu sosyal-bilim ve demokratik mücadeleyi geliştirmektir. Günümüzde birçok çıkar ilişkisinin şirket gibi aracı olan ve oldukça yozlaşan tarikatlarla uğraşmanın doğru yolu, halka bilim ve demokrasiyi götürmektir. Bunun için en az tarikatçıların inancı kadar bilime inanmak, değer vermek, demokrasi için sürekli, azimli, kararlı bir duruş sergilemek gereği vardır. Kökeni yüzyıllarca öncesine giden cemaatçi grupları inkâr etmeden, demokraside onlara da yer olduğunu bilerek demokratik yaklaşım göstermek tutuculuğu çözmede etkili yöntemdir.

Daha geniş anlamda modern tarikatlar da diyebileceğimiz sivil toplum ve siyasi parti örgütlenmelerin bazıları için de benzer yaklaşımlar geliştirilebilir. Aile, kabile, inanç bağları ile daha genel ideolojik bağların iç içe girdiği koşullarda, sivil toplum olgusuna geniş açıdan bakmak günümüzde önem kazanmaktadır. Klasik sivil toplum unsurları ile çağdaş unsurları birleştirmek daha verimli sonuçlar verebilir. Geçmişe, geleneğe dayanmayan sivil toplum kuruluşları kök sorunu yaşayabilirler. Dolayısıyla hızla kuruma tehlikesi vardır. Gelenekle ilişki kuramayan hiçbir ideolojik, siyasal, sosyal ve sanatsal hareketin başarı şansı kalıcı olamaz; moda gibi iğreti olmaktan kurtulamaz. Özellikle geleneği küçümseyen solun başarısızlığından ders çıkararak,

yeniden gelenekle bağ kuran geniş yelpazeli bir sivil toplum ve demokratik siyasi hareketlilik krizden çıkmada çözümleyici, dolayısıyla başarılı olabilir.

Devlet bağlamında işlenmesine rağmen, iktidarın biçim ve şiddete ilişkin çözümlemesi daha derinlikli bir tanımlamayı gerektirmektedir. Genelde de devletin özü her yerde aynıdır. Artı-ürün ve artı-değer üzerine kurulmuş geleneği temsil eder. Biçimlenmesi söz konusu olunca büyük değişiklikler gösterir. Bunda zaman ve mekânsal koşullar rol oynar. Farklı dönem ve koşullarda farklı birçok devlet biçimleri doğar. Fakat Doğu- Batı ikileminde yine de iki genel eğilim göze çarpar. Batıda daha sık cumhuriyetçi ve demokratik biçimlere rastlanırken Doğuda temel biçim despotizmdir.

Cumhuriyet hem klasik kölecî sistemde, hem de ortaçağın bazı site devletlerinde ve yeniçağ Avrupa'sında daha sık görülür. Cumhuriyetle despotizm arasındaki temel fark hukuk alanındadır. Her iki biçimde de kölecî hâkim tabakalar rol oynasalar da, cumhuriyetçilikte sıkı bir sosyal mücadele ile belirlenmiş kuralları geçerlidir. Dinamik bir sosyal yapı vardır. Hukuklarının ne olduğunu bilirler. Gerektiğinde hukuklarını şiddetle savunurlar. Cumhuriyet dinamik toplumu temsil eder. Despotizmde ise tersi geçerlidir. Bir kişi keyfî eylemini tek taraflı kural biçiminde topluma dayatır. Aslında monarşiden pek farkı yoktur. Fark monarşinin belirlenmiş, hanedana dayalı, belirli kurallarla içlerinden kimi monark yapacaklarının daha geleneksel bir ifadeye kavuşmuş olmasıdır. Yönetim kuralları gelenekseldir. Olağanüstülük ara sıra kaos durumlarında ortaya çıkar. O zaman ya yeni bir hanedan, ya da eskisi kural değiştirerek hükümünü icra etmeye devam eder. Despotizmin kuralları ise kendinden menkuldür. Sıkça keyfî kuralları koyar, değiştirir. Ortadoğu'daki monarşizm despotizme daha yakındır. Fermanname özünde despotik buyruklardır. Her ne kadar kanun değerinde muamele görseler de, sosyal mücadelenin ürünü olarak hukuk ile ilişkisi yoktur.

Diktatörlük daha farklı bir biçimdir. İmparatorların önkoşulu ya da prototipidir. Siyasi elidin olağanüstü yetkilerle donattıkları bir veya birkaç kişi tarafından icra edilir. Despottan farkı etrafındaki denetleyici gücün ağırlık teşkil etmesidir. Diktatörün hesap vereceği bir çevre her zaman olmuştur. İmparatorluk kalıcı bir rejim olduğu halde diktatörlük geçicidir. Olağanüstü durumlarda başvurulur. Ortadoğu'nun devlet biçimlenişi despotizme çok yakın olmasına rağmen monarşi ve imparatorluğa da hayli yakındır. Denebilir ki despotizm, monarşizm ve imparatorluk Ortadoğu devlet reisinde birleşmiştir. Bu gerçeklik kendini devletle özdeş sayan reisin ne kadar etkili olduğunu gösterir. Belki de en etkili ve yoğun irade temsili Ortadoğu'nun devlet reisliğinde yaşanır. Devletin özüyle de ilişkilidir. Güçlü ataerkillik, şeyhlik, beylik, efendilik geleneği devlet reisliğinde birleşerek azami bir güç halinde yeniden oluşur. Dolayısıyla Ortadoğu devletinde cumhuriyetçi ve demokratik biçimler aramak istisna kabilinde bile çok zordur. Devlet adeta özüyle hareket eder gibidir. Biçimi tek kılarak gücünü kanıtlamak ister. Ayrıca değişmez devlet imajını, biçimi hiç değiştirmeden baki kılmayı siyasi yetkinlik, erdem sayar.

Tanrısal-kral ve devlet anlayışının yüzyıllarca toplum hafızasına kazınmış olması da cumhuriyetçiliğin gelişmemesinde etkin rol oynamıştır. Tanrı-devletin işine kul-insanların karışması geleneğe aykırıdır. Tanrının –devletin- işine karışmak en büyük günahıdır. Kutsal kitaplarda çok yoğun işlenen “Tanrının işine karışmayın, tanrıdan hesap sorulmaz, tanrıya ortak koşmayın” söylemi; aslında “devlet reisinin işine karışmayın, ondan hesap sormayın, yetkilerine ortak olmayın” demenin dinsel ifadesidir. İddia edilir ki, Kutsal Kitap özünde İbrani kabilesinden bir hükümdarlık çıkarmak üzerine geliştirilmiştir. Bu doğruluk payı olan bir görüştür. Hz. Musa'nın Mısır prensliğinden geldiği bile söylenir. Kendi hükümdarlık tasarısını Tevrat'la açıklaması anlaşılardır. Yine Hz. İsa'nın kendisi “Sion'un Kızı” dediği Kudüs'ün hükümdarlığını ele geçirmeye çabalarken yakalandı, tutuklandı. Daha açık anlatım Kuran'da vardır. Hz. Muhammed'in en yoğun işlediği “Tanrıyı şirk koşmayın, tanrı işine karışmayın, tanrı hepimizden hesap sorar, kimseye hesap vermez” mealindeki sünnet ve ayetleri, bilerek veya bilmeyerek ortaçağın sultanlık, padişahlık, emirlik gibi devlet reisliğinin önünü açmıştır. Kuran bu yönüyle bir devlet bildirgesidir. Hem de olağanüstü bir öngörü ile sanki daha sonraki yüzyılları yönetecekmiş gibi bir yönetim tasarımı belirlemekte ve bildirmektedir. Kuran'ın siyaset teorisi

temelinde çözümlenmesi hayli öğretici sonuçlar verebilir. Tabii ümmetin Allah’a bağlılıkla devlete bağlılık arasındaki konumu çok daha açık ve öğreticidir. Tüm ortaçağın hem İslam, hem Hristiyan ve Çin, Hint gibi Uzakdoğu din bildirgeleri, doğacak yeni devletin ön açıklamaları gibidir. Tanrı adına muştulanan, haber verilen ortaçağ devletinin doğuş ve gelişim öyküsüdür.

Günümüz Ortadoğu’sunda devleti despotik karakterden uzaklaştırmak başarılması gereken çok zor bir görevdir. Ortada cumhuriyet denen bazı devletler var ise de, bunların despotik niteliklerini aştıklarını söylemek zordur. Cumhuriyetçilik sınıflar arası konsensüsü gerektirir. Tarihte hiçbir Ortadoğu ülkesinde toplumsal konsensüsle belirlenmiş bir anayasal devlet veya cumhuriyet yoktur. İleri veya geri konumlarına bakmaksızın, tek kişi iradesine dayalı rejimler olduklarından cumhuriyetle bağdaşmazlar. Cumhuriyette bir kişinin değil denk kuvvette birçok kişinin irade uyuşması, uzlaşması esastır. Bunda toplumsal sınıfların zayıflığı, siyasi irade geliştiremeyişleri, geleneksel devlet kulluğu, cumhuriyetçi gelenek yokluğu önemli yer rol oynar. İsimleri ne olursa olsun, tüm Ortadoğu devletlerinde aralarında derece farkı bulunsa da, devletin despotik niteliğini aşmadığını belirtmek ve bilmek, verilecek demokratik siyaset ve cumhuriyetçilik mücadelesi açısından büyük önem taşır.

Ortadoğu uygarlığında şiddet kültürünü çözümlmek daha da büyük önem taşır. Denilebilir ki, Ortadoğu toplumunda şiddetin girmediği ve belirlemediği tek bir gözenek, kurum yok gibidir. Genel olarak da siyasal, toplumsal, hatta ekonomik yapılanmada şiddetin belirleyici rol oynadığı bir görüş olarak ileri sürülür. İktidar ve şiddetin ikiz kardeş oldukları belirtilir. Ama hiçbir yerde Ortadoğu toplumunun hem alt hem üst yapısında oynadığı rol kadar belirgin değildir. Şiddetin etkisinde kalmadan biçimlenmiş bir kuruma zor rastlanır.

Şiddete ilişkin önem taşıyan konu hakkında çok az belirleme yapılmasıdır. İktidarla tanışmış toplumlarda şiddetin payı belirgin olduğu halde sanki önemsiz, istisnai bir olguymuş gibi ele alınır. Şiddetin en yoğunlaşmış ifadesi olarak savaşların hiçbir hayvan toplumunda bile gözlemlenmeyen bir vahşet olduğu belirtilmez. Hep neden gerekli olduğuna dair gerekçeler uydurulur. Savaşın tek gerekçesi, zorunlu nefsi savunma, varlığını koruma ve özgür kılma dışında toplumsal birikim değerlerine el koyma, talan etme, egemen olma ve sürekli devlet iktidarı olmayla topluma hükmetme ve çıkarlarına göre ona biçim vermedir. Cevap bu kadar yalın ve anlaşılır olduğu halde, bin dereden su getirircesine örtbas edici yaklaşımlar, eksik ve yanlış tanımlamalarla gizlenmeye çalışılır. Hiçbir olgu iktidar ve şiddetin gerçek kaynakları kadar yanlış gösterilmemiş ve gizlenmemiştir. Mitoloji, din, felsefe ve en son sözde sosyal-bilimin de en çok çarpıttığı ve gizlediği olgu, şiddet’in en insanlık dışı, ama tahakkümcü ve sömürücü sosyal asalakların en vahşi eylemi olduğudur.

Genel için doğru olan bu tanımlama, Ortadoğu toplumsal gerçekliği için daha da doğrudur. “Dayak cennetten -egemenlerin adası- çıkmadır”, “Şiddet baldan tatlıdır” gibi deyimler kaynağını iyi izah eder. Toplumun çarpık ve nefessiz kalmasında şiddetin payı belirleyicidir. Tüm hiyerarşik ve devletli toplum sistemlerinde şiddete dayanılarak statüler oluşturulmuş, kurumlar zırhla korunmuştur. Şiddetin sarmalamadığı hiçbir kurumun yaşama şansı yoktur. Bu koşullarda özgür toplum veya sivilleşmenin gelişemeyeceği açıktır. Fikirler bile ancak şiddet süzgecinden geçtikten sonra kabul görür. Böylesi ortamda yaratıcı düşünce oluşmaz. Kabul görmüş basmakalıp sözlerle dünya işleri yürütülür. Başta devlet ve aile olmak üzere, reisleri güçlerinin otorite ve şiddetlerine bağlı olduğunu iyi bilirler. “Âleme nizamat verelim” derken kastedilen araç zordur. Toplumun tüm gözeneklerine etkisi sızdırılan şiddet anlam gücüne fazla yer bırakmaz. Dolayısıyla toplumsal kurumlar şeklen var olur. Anlama yer bırakılmadığı için yaratıcılıktan uzak, ancak dıştan dürtülmeyle kımıldanacak haldeki kurumlarla oluşan bir toplumdan özgür gelişme beklenemeyeceği açıktır.

Toplumun şiddetle besleme geleneği en alt birim olarak ailede daha da nefes aldırılmaz düzeydedir. Özellikle kadın üzerinde görünmez bir savaş halidir. Şiddetten titremeyen tek bir kadın hücresi yoktur gibidir. Çocukların durumu da aynıdır. Temel eğitim yöntemi şiddettir. Şiddetle terbiye edilmiş çocuktan büyüdükten sonra aynısının bekleneceği açıktır. Şiddete dayalı egemenlikten gurur duyulur, haz sağlanır. İktidar ve şiddete dayalı güçlülük duygusunun en

tehlikeli toplumsal hastalık olarak değerlendirilmesi gerekirken, en yüce ve keyifli duygunun kendisi olarak ilan edilir. Lanetlenmesi gereken bir olgu, en çok yüceltilen bir erdem olarak sunulur.

Günümüzde de istisnasız tüm Ortadoğu toplumunun kurumları şiddetsiz düşünülemezler. Devlet şiddetinden aile içi şiddete, devrimci örgüt şiddetinden faşist, dinci, milliyetçi şiddete kadar her türü temel problem çözme aracı olarak devreye sokulur. Diyalog, laf ebeliği olarak anlaşılır. Söz gücüne pek anlam verilmez. Hâlbuki Batı uygarlığının üstünlüğünü sağlayan tersi konumudur. Önce söz, sonuna kadar anlamlı diyalog, çare kalmadı mı ancak şiddet yöntem haline getirildiği için başarı şansları yüksek olmuştur. Batı Doğuya nazaran kendi şiddetini çözmüş ve dersini çıkarmıştır. AB bu konuda hayli özeleştirisel ve dikkatlidir. ABD aslında şiddeti kullanırken son derece çözümseldir. Rastgele kullanmaz. Başarılarını yine çözümleme gücüne borçlu olduğu gibi, başarısızlıklarının da yanlış çözümlemeden kaynaklandığını iyi bilir. Derslerini iyi almıştır.

Ortadoğu toplumunu şiddetten arındırmak çok kapsamlı ve eğitimle oldukça bağlantılı bir sorundur. Anlam gücüne güvenmek, şiddeti ancak zorunlu ve sonuç alıcı koşullarda uygulamak başarılı olmak için esastır. Sadece savaş, devrim ve karşıdevrim şiddeti değil, her alana ilişkin şiddetin kapsamını doğru değerlendirmek, ona karşı çıkarken doğru ve sonuç alıcı karşı şiddeti hazırlamak, uygulamak büyük ustalık ister. Binlerce yıllık şiddet geleneği ile kavrulmuş bir toplumu adeta yeniden diriltirken, çok zorunlu ebelik rolü dışında şiddete güvenmemek, anlam, diyalog ve örgütlenme gücüne daha çok yer vermek kaostan çıkıştan çözümleyici yöntem olarak düşünülmeli ve uygulanmalıdır.